

OSMAN HAMDİ BEY*

Ölümünün ellinci yıldönümü vesilesiyle

Ord. Prof. ARİF MÜFİD MANSEL

24 Şubat 1910 tarihinde İstanbul'da Kuruçeşme'deki yalısında vefat eden Osman Hamdi bey 19 uncu yüzyıl Türkiye'sinin orijinal ve sempatik simalarından, fakat aynı zamanda vücutte getirdiği batı tarzındaki kültür müesseseleri ile Türkiye'de çığır açmış insanlardan biridir. Hamdi bey sayesinde ki memleketimiz muazzam bir Arkeoloji Müzesi, zengin bir arkeoloji kütüphanesi, gelişmeğe son derece elverişli bir "Sanayii Nefise Mektebi" (bugünkü Güzel Sanatlar Akademisi), eski eserlerin tahribine, bunlara karşı gösterilen ihmal ve kayıtsızlığa son verme hususunda önemli bir başlangıç olan düzenli bir arkeoloji servisi kazanmıştır.

Osman Hamdi 1842 senesinde İstanbul'da doğdu. Babası o devirde tahsilini Avrupa'da yapan nadir devlet adamlarından Edhem paşa idi. Nefsinde geniş bir bilgiyi dürüst bir karakterle birleştiren Edhem paşa sultan Abdülmecid, Abdülâziz ve Abdülhamid devirlerinde ilk önce askerî, sonra mülkî karyerde adım adım ilerleyerek vezaret rütbesi ile müteaddid nezaretlerin başında bulunmuş, Türkiye'yi büyük elçi olarak Berlin ve Viyana'da temsil etmiş ve en nihayet sadrîâzam olarak en yüksek makama yükselmişti.¹

Edhem paşa, oğullarının da batı kültürü ile yetişmelerini sağlamak üzere bunların Fransa, Almanya yahut Avusturya'ya gidüp orada yabancı dil öğrenmelerine ve yüksek tahsillerini yapmalarına büyük

* Osman Hamdi beyin şahsî dosyasını ve fotoğraf koleksiyonunu bana tevdi etmek lütfunda bulunan oğlu Edhem beyin haremî Kâmuran Eldem hanımefendiye teşekkür etmeği borç bilirim. Ancak bu sayededir ki bu büyük adamın hayatına ait etraflı ve enteresan bilgiler edinmek ve bu makaleye bazı resimler ilâve etmek mümkün olmuştur.

¹ Edhem paşanın biyografyası için en son olarak: Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrîâzamlar*, s. 600 v. dd.; İ. H. Uzunçarşılı, *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, cilt II, s. 67 v. dd.

önem verdiğiinden ² büyük oğlu Osman Hamdi'yi 1857 de hukuk tahsil etmek için Paris'e göndermişti. Hamdi bey oniki sene Paris'te kalarak Paris Üniversitesinde hukuk derslerine devam etti. Fakat kendisi ruhen sanatkâr olduğundan hukuk tahsilinin yanında Güzel Sanatlar Ekolünde resim derslerine de devam etmeğe başladı, Gérôme ve Boulanger gibi o devrin tanınmış ressamlarının atölyelerinde çalıştı, bunların korekt ve zarif üslûplarını benimsedi ve böylece muntazam tahsil görmüş ilk Türk ressamlarından biri oldu. Hamdi bey bundan böyle bütün hayatı müddetince resim yapmış, birçok sergilere iştirak ederek madalyalar almış ve yağlı boya tabloları, şaheserler mertebesine çıkmamakla beraber, çeşitli Avrupa koleksiyonları ve müzelerinde önemli bir yer almıştır. Kendisinin resim sahasında çok verimli olduğu, çok çabuk çalıştığı, meselâ tabii büyüklükte bir portreyi bir iki saat içinde tamamladığı söylenir. Biraderi Halil Edhem bey "*Elvahu Nakşiye Koleksiyonu*" adlı eserinde (s. 23-24) ilk Türk ressamlarından bahsettiği sırada Osman Hamdi beyin ressamlığı hakkında şunları yazmaktadır: "Hayatının son zamanlarına kadar hergün bir kaç saatini nakşa hasrederdi. Ekseriya memlekete ait dahilî mevzular ve vekayii me'nuse nakşetmekle mütelezziz olurdu ve fakat birçok tasvirler ve kır manzaraları dahi vücude getirmiştir".

Osman Hamdi bey 1867 de Paris'te açılan Milletlerarası Sergide Osmanlı Devleti komiseri olarak bulundu. 1869 da, daha henüz 27 yaşında iken Türkiye'ye çağırılarak Bağdat vilâyeti umuru ecnebiye müdürlüğüne tâyin edildi. III. Napolyon devrinde en şaşıla devirlerinden birini yaşayan Paris'ten ayrılarak uzak bir doğu diyarına gitmek genç bir sanatkâr ve sosyete adamı için şüphesiz kolay değildi. Bununla beraber Hamdi beyin bu dâvete hemen icabet ettiğini, şikâyet etmek şöyle dursun, vatanına hizmet etmek üzere adetâ koşarak yeni vali Midhat paşa'nın maiyyetinde Bağdata gittiğini görüyoruz. Hamdi bey vali ile tam bir ahenk içinde çalışmış, onun serbest fikirlerini benimsemiş ve aralarında uzun müddet devam edecek dostluk bağları kurulmuştu. Sonraları, Midhat paşa ismini ağza almanın dahi tehlikeli olduğu zamanlarda memuriyet hayatındaki ilk âmirinden daima sitayişle ve hattâ hayranlıkla bahsetmiştir. Hamdi bey Bağdat'ta bir taraftan resim yapmış, diğer taraftan Midhat paşa ile oraya

² Hepsî âlim ve fâzıl insanlar olan Edhem paşanın oğulları için: İ. H. Uzunçarşılı, *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, cilt II, s. 70 v. dd.

gelmiş olan aydın insanlar, bu arada Hamdi Simavi bey, muharrir Ahmed Midhat efendi ve Köse Raif beyle (Paşa) tanışarak dost olmuş, Bağdat'ta sürgün olarak yaşayan Hint mihracesinden çöl bedevilerine kadar pek çeşitli insanlarla temas etmiş, bu arada bazı maceralar da geçirmiştir ki sonraları tatlı bir lisanla anlattığı bu hikâyeler yakın dostu alman muharrirlerinden R. Lindau tarafından zaptolunarak "*Bir Efendinin Hikâyeleri*" adlı almanca bir kitapta neşrolunmuştur.³ Bu hikâyelerde çölde güneşin doğuşu ve batışının ve yıldızlı sema kubbesini bütün haşmeti ile tebarüz ettiren "Bağdat geceleri"nin Osman Hamdi beyin sanatkâr ruhu üzerinde ne kadar derin bir iz bıraktığını sezmek mümkündür.

1871 de Hamdi bey İstanbul'a döndü ve sarayda "Teşrifatı Hariciye" müdür muavini oldu. Şahsi kabiliyetlerine inzımam eden yabancı memleketlerin dil, örf ve âdet sahasındaki derin bilgisi kendisinin bu vazifede başarı göstermesini sağladı, o kadar ki iki sene sonra Viyana'da açılan milletlerarası sergiye bizzat Abdülâziz tarafından komiser nasbedildi. Hamdi bey bu işi de başardı; Babühümayun dışındaki III. Ahmet çeşmesi şeklinde bina edilmiş olan Türk pavyonu büyük rağbet gördü. Bu sergi vesilesiyle o zamanlar Nafia nâzırı olan babası Edhem paşa tarafından bastırılan "*Uslû Mimarîi Osmanî*" adlı eserin tertip ve tanziminde rol oynadığı gibi yine aynı vesile ile neşrolunan "*Elbisei Osmanîyye*"nin fransızca nüshasının (*Les Costumes populaires de la Turquie*) metnini bizzat yazdı.

Serginin kapanışından sonra İstanbul'a geri dönen Osman Hamdi bey Ârifi paşanın Hariciye nâzırlığı zamanında (1875) Hariciye Umuru Ecnebiye kâtipliğine getirildi; fakat 1876 daki taht değişikliği esnasında bu vazifeden alınarak Matbuatı Ecnebiye müdürlüğüne nasbolundu. Birinci Meşrutiyetin ilânı ve onunla başlayan son derece canlı basın kampanyası esnasında keskin zekâlı ve çok cepheli bu insan bir siyaset adamı ve bir gazeteci olarak ta kabiliyet gösterdi. Bu sebepten dolayı Bulgaristan olaylarını yerinde incelemek üzere kurulan tahkik heyetine üye seçildi ve bu heyette faal bir rol oynadı.

Türk-Rus harbi esnasında Hamdi bey bir gönüllü birliği kurulması için büyük gayretler sarfetti ve kendisi de asker olarak bu bir-

³ Rudolf Lindau, *Erzählungen eines Effendi*. Berlin 1896. Osman Hamdi beye ithaf edilmiş olan bu kitap, hepsi Hamdi beyin Bağdat'taki hayatına ait olmak üzere, beş hikâye ihtiva etmektedir.

liğe girdi. 1877 senesinde Beyoğlu Altıncı Daire Belediye müdürü oldu ve bu vazifede harbin sonuna kadar kaldı. Ondandan sonra memuriyetten çekilerek resimle meşgul olmağa başladı.

36 yaşına gelmiş olan Osman Hamdi beyi Paris'te hukuk talebesi ve ressam, Bağdat'ta siyasî müdür, Paris ve Viyana'da sergi komiseri, İstanbul'da diplomat, teşrifatçı gazeteci, asker ve belediye müdürü olarak tanıdık. Devlet işlerinde bu kadar çeşitli sahalarda çalışmış ve hepsinde başarı göstermiş olan böyle bir insanın bir vali yahut bir elçi olması beklenebilirdi. Fakat Hamdi bey 1881 de İstanbul'da müzenin başına müdür olarak getirildi; bununla kendi hayatında olduğu gibi Türk müzeciliğinde de yepyeni ve verimli bir devre açılmış oldu.

1852 yılından beri, o zamanlar silâh deposu olarak kullanılan eski Aya İrini kilisesinde bir eski eserler koleksiyonu vücut bulmağa başlamış ve bu koleksiyon zamanla bir müze halini almak istidadını gösterdiğinden onun başına ilk önce bir İngiliz, sonra bir Avusturyalı ve ondan sonra da bir Alman, müdür olarak, getirilmişti. Fakat umumiyetle bilgili oldukları anlaşılan bu yabancılar, bir Alman muharririnin ifade ettiği gibi "İstanbul'u önemli bir sanat merkezi haline getirmekten ziyade kendi memleketlerindeki müzeleri zenginleştirmek" gayesini güdüyorlardı⁴. 1875 de, Suphi paşanın Maarif nâzırlığı zamanında, koleksiyonların Topkapı Sarayı müştemilâtından Çinili Köşk'e naklolunmasına ve "Müzei Hümayun" ünvanını taşımasına rağmen bu müze bir eski eser meşherinden ziyade bir eski eser yığını idi. İşte Hamdi bey müzeyi bu halde buluyordu.

Hamdi bey kendisi için yepyeni bir iş sahası açıldığını ve üzerinde ciddiyetle durulduğu takdirde bu sahada çok verimli işler yapılabileceğini idrak etmekte gecikmedi; büyük bir şevk ve gayretle arkeoloji ve müzecilik ile meşgul olmağa başladı, o kadar ki çok sevdiği resmi bile ihmal etmeğe başladı. Hamdi bey bir taraftan koleksiyonların ilmî bir tarzda tertip ve tanzimi için uğraşıyor, diğer taraftan yabancı arkeologlar getirterek bunlara kataloglar tertipleiyor ve arkeolojik meseleler için bunların fikirlerini alıyordu. O zamanlar bir müddet için İstanbul'da çalışmış olan tanınmış Fransız arkeologlarından S. Reinach'a çok sonraları yazmış olduğu bir mektupta büyük bir kadirşinaslık göstererek şöyle diyordu: "İstanbul'da bulunduğunuz esnada,

⁴ R. Lindau, *Nord und Süd. Eine deutsche Monatsschrift*, Heft 312, 1903, s. 5.

belki farkında olmaksızın beni [arkeoloji sahasında] forme etmeğe ilk evvelâ siz başladınız”.

Fakat memlekette sanat eserlerine karşı ilgi ve sevgi olmadan eski eserleri tahripten kurtarmanın ve esaslı bir müze meydana getirmenin imkânsız olduğunu anlıyan Hamdi bey bir “Sanayii Nefise Mektebi” kurdu ve kendisi aynı zamanda mektebin müdürlüğüne nasbolundu. O esnada Çinili Köşk’ün civarında yapılmaya başlanan bina 1882 de bitti. Yeni mektebin açılış töreni ise 3 Mart 1883 de yapıldı⁵. Bu hususta sarfettiği gayretleri S. Reinach’a 1882 senesinde yazdığı şu satırlardan istidlâl etmek mümkündür: “Size sık mektup yazamıyorsam bu, bina etmekte olduğumuz mektep ve teşkilâtlandırmak için uğraştığım güzel sanatlar servisinden ileri gelmektedir. Buna resmi de katacak olursanız kendime fazla vakit kalmadığını anlarsınız. Akşamları yorgunluktan bitkin bir halde eve dönüyorum, o kadar ki iki aydan beri babama Viyana’ya bile⁶ mektup yazamadım”.

1884 te eski eserleri devlet malı sayan ve bunların dış memleketlere çıkarılmasını yasak eden “Asarı Atika Nizamnamesi” çıktı. O zamanlar Avrupalı arkeologlar ve hâfirler arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratan ve hattâ “Drakon” kanunları ile mukayese edilen bu nizamname, eski eser ihracını, saray tarafından yapılan müdahaleler yüzünden, tamamiyle önliyememekle beraber, bunların hiç olmazsa bir kısmının memleket içinde kalmasını ve İstanbul Müzesine girmesini sağladı.

Küçük bir taşra müzesi karakterini taşıyan İstanbul Müzesini zenginleştirmek için Hamdi bey 1883 ile 1895 seneleri arasında çeşitli yerlerde kazılar yaptı, bu kazılarda şans kendisine yardım ederek bir hayli önemli eser bulmaya muvaffak oldu. Büyük bir kısmı İstanbul’a naklolunan bu eserler müzenin zenginleşmesini ve kalitesinin yükselmesini sağladılar. Aynı zamanda ilk defa Avrupa ve Amerika arkeoloji çevrelerinde bir Türk arkeologunun ismi duyuldu. Hamdi bey kazı hususunda kendisine yardımda bulunmuş olan iki alman bilginini, Bergama kazılarıyla şöhret kazanmış olan Carl Humann ve Alexander Conze’yi şükranla yâd eder ve şöyle dermiş: “Humann’dan kazı yap-

⁵ “Sanayii Nefise Mektebi”nin kuruluşu ve tarihçesi hakkında Halil Edhem beyin “*Elvahi Nakşiye Koleksiyonu*” adlı eserinde (s. 24 v. dd.) mufassal malûmat mevcuttur.

⁶ O zamanlar Edhem paşa Viyana’da sefir idi.

mağı öğrendim”. “Conze kendisine bildirdiğim her başarıya, kendinin başarısı imiş gibi, sevinirdi; bunu birçok defalar sözlü ve yazılı olarak ifade etmiş ve bana daima yeni teşebbüslerde bulunmak cesaretini vermiştir.”

Bu makalede Hamdi beyin Nemrud Dağı'ndan başlamak suretile Myrina, Kyme ve diğer Aiolya nekropollerinde, yahut Lagina'da yaptığı ve yahut nezareti altında oldu oğlu mimar Edhem beye yaptırdığı Alabanda ve Tralles kazılarında bahsetmeğe yer müsait değildir. Bu kazılara dair çeşitli Avrupa ve Amerika dergilerinde raporlar çıktığı gibi bunları toplu olarak S. Reinach'ın “*Chroniques d'Orient*” adlı eserinde de bulmak mümkündür. Fakat 1887 senesi bu sahada Osman Hamdi beye en büyük mükâfatı verdi: Hamdi bey Sayda civarında Ayâ'da Fenike kırallarına ait bir yeraltı nekropolünde İstanbul Arkeoloji Müzelerinin şöhretini sağlıyan lâhitleri buldu. Toprak altında bir nekropolün bir tesadüf eseri olarak meydana çıkmış olduğu kendisine bildirildikte E. Renan'ın “*Mission archéologique de Phénicie*” adlı eserini okumuş ve bu bölgenin son derece önemli keşiflere yol açabileceği hakkında kanaat getirmiş olan Hamdi bey hemen faaliyete geçerek geniş çapta bir kazı yapılması için gerekli müsaade ve tahsisatı temin etti. Müze arkadaşlarından Dimosten Baltacı beyle Sayda'ya giderek nekropolün açılmasında, lâhitlerin hasara uğramaksızın çıkarılmasında ve vapurla İstanbul'a naklinde büyük bir başarı gösterdi.⁷ Bu suretle İstanbul Müzeleri dünyanın en zengin lâhit koleksiyonlarından birine sahip oluyor, Osman Hamdi ise Türk arkeologu olarak milletlerarası bir şöhrete erişiyordu. Bu keşiften bir müddet sonra Hamdi beyin o devrin tanınmış arkeologlarından Th. Reinach ile birlikte yazdığı ve 1892 de neşrettiği “*Une Nécropole Royale de Sidon*” adlı büyük eser bugün dahi değerini muhafaza etmektedir.

Bu lâhitlere Çinili Köşk'te yer bulmak şöyle dursun, bunları köşkün kapısından dahi geçirmek mümkün olmadığından köşkün karşısında, o devrin tanınmış mimarlarından Valaury'nin plânlarına göre, klâsik üslûpta yeni bir müze binası inşa edildi. “Lâhitler Müzesi”

⁷ Hamdi bey bu keşiften Avrupa ilim kurullarını, bilhassa Paris'teki “*Académie des Inscriptions et Belles Lettres*”i haberdar etmiş ve “Tabnit” lâhdinin üzerindeki Fenike kitabesinin bir kopyasını Ernest Renan'a göndermişti. Renan kitabesinin bir tercümesini telgrafla daha henüz Sayda'da bulunan Hamdi beye bildirmiştir ki tarihî bir kıymeti haiz olan bu telgrafı dercetmeği muvafık bulduk.

Res. 1 — Osman Hamdi bey (no. 6) Paristeki tahsili esnasında
fransız arkadaşlarıyla birlikte. 1861/2.

A. M. Mansel

Res. 3 — O. Hamdi bey Bağdata tayıin
olunduđu esnada 1869.

Res. 2 — O. Hamdi bey Pariste talebe iken 1863.

Res. 4 — O. Hamdi beyin Bağdatta vilâyet erkânı ile birlikte çekilmiş resmi. Oturanlardan sağdan birincisi Ahmed Midhat efendi, ikincisi vâli Midhat paşa. Ayakta duranlardan soldan birincisi O. Hamdi bey, üçüncüsü Hamdi Simavi bey (1870).

Res. 6 — Hamdi bey Hariciye Umuru
Ecnebiye kâtibi iken (1876).

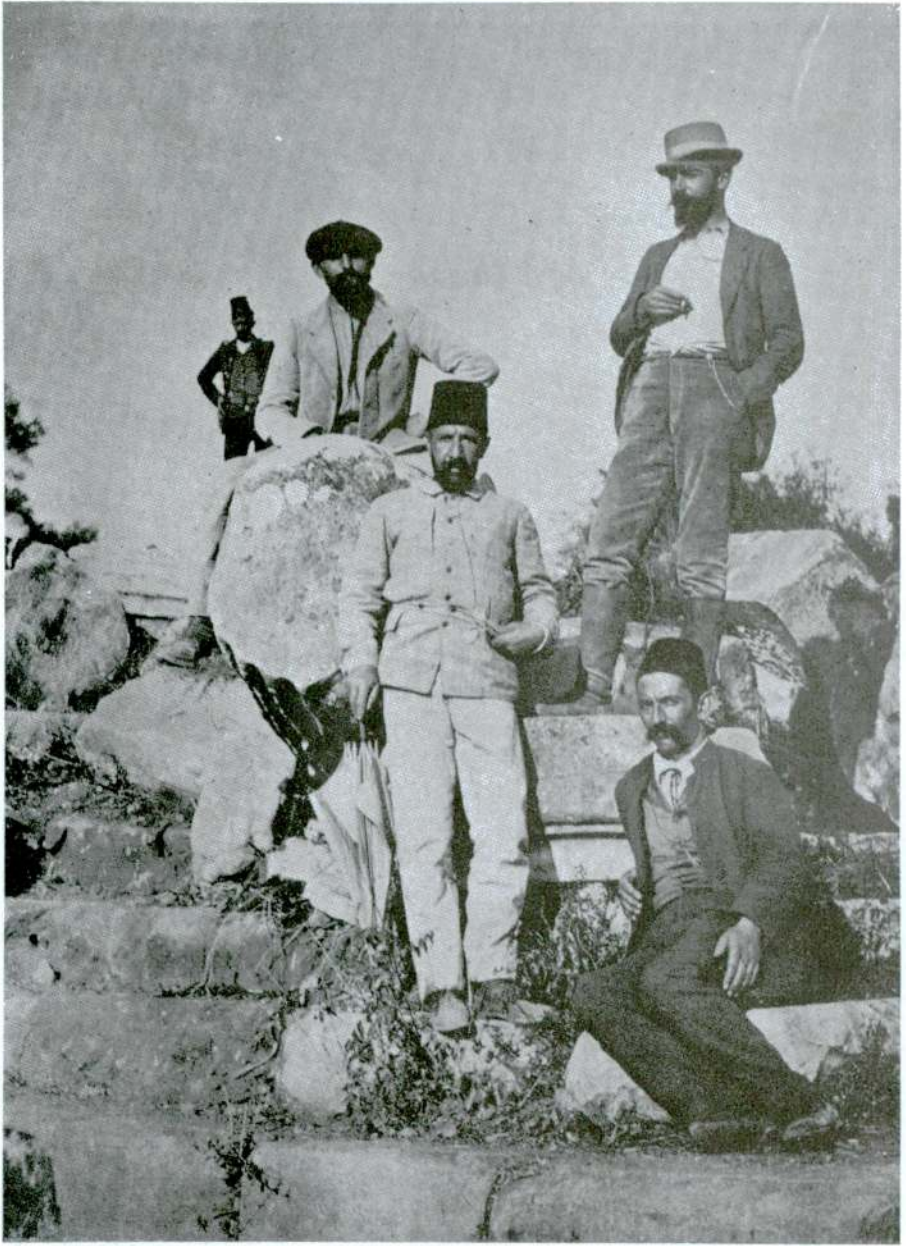
Res. 5 — Hamdi bey Viyana'da sergi
komiseri iken (1874).

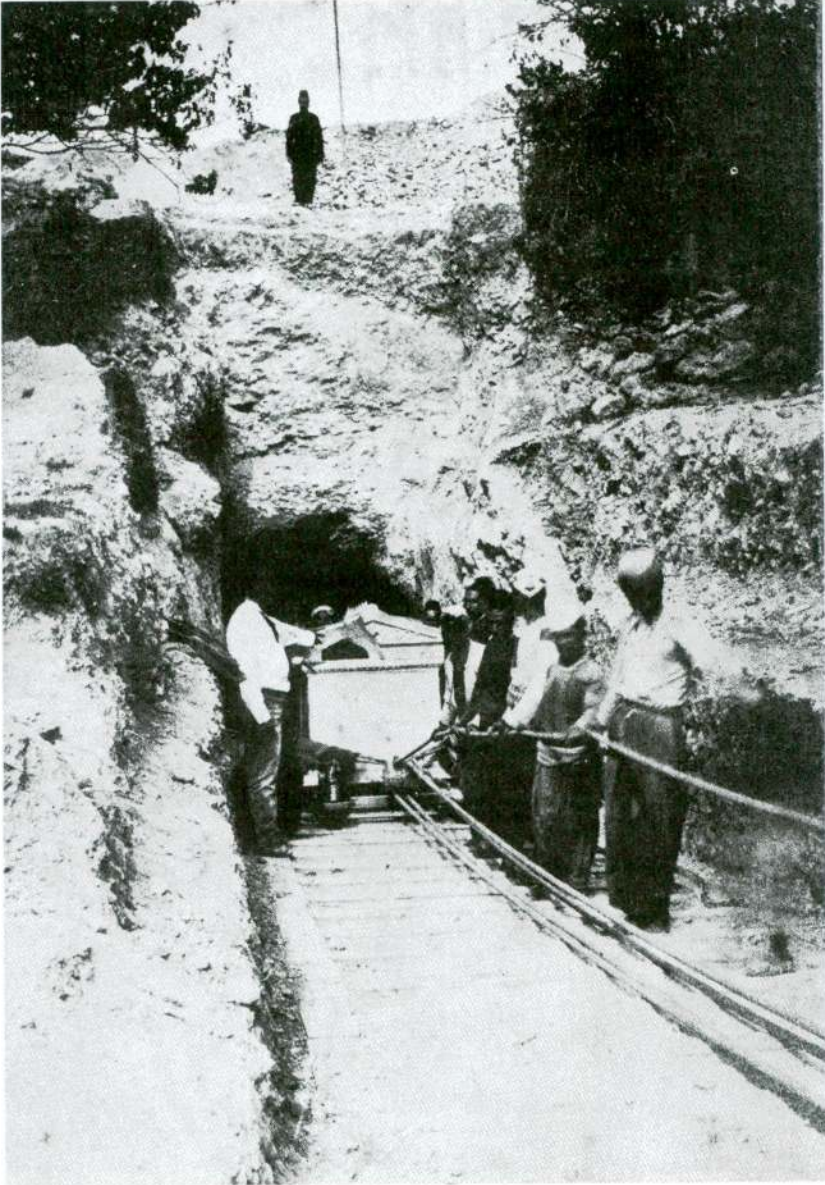
Res. 7 — Hamdi bey Türk - Rus harbi esnasında gönüllü asker olarak (1877).

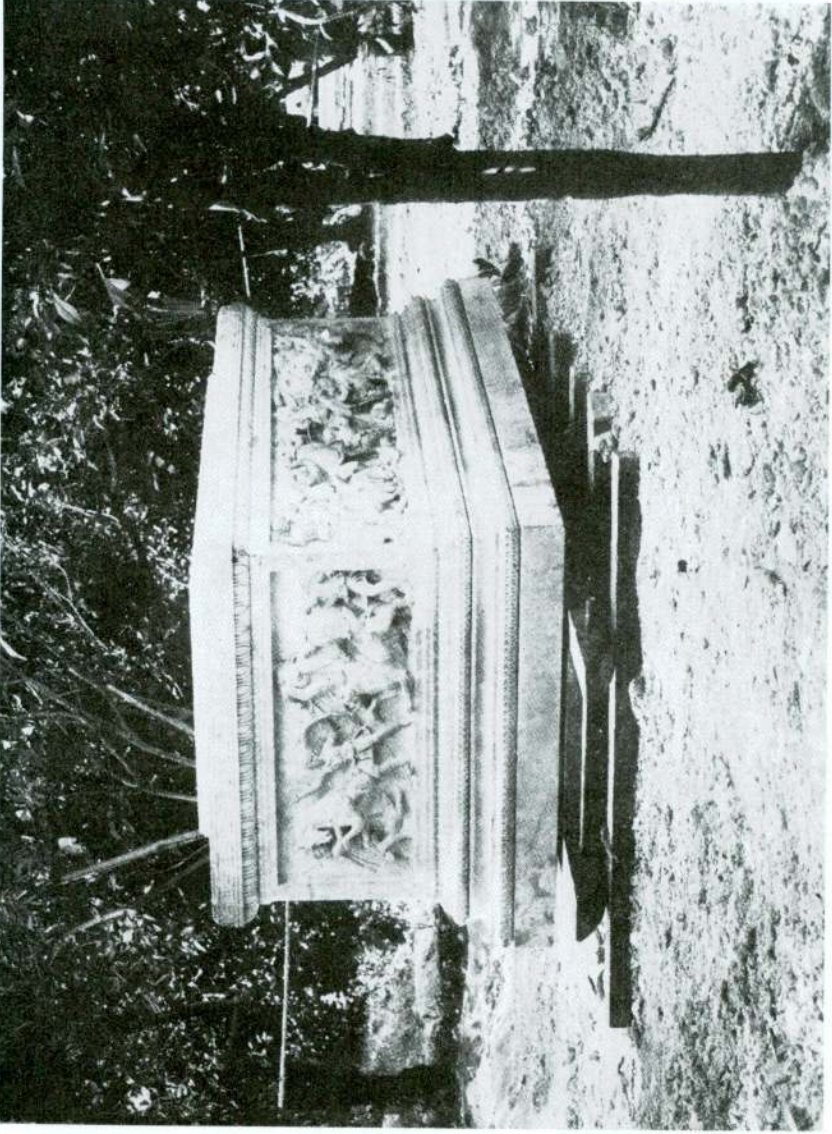
Res. 8 — Hamdi bey İstanbul Asarâtika Müzeleri müdürü iken (ilk zamanları).

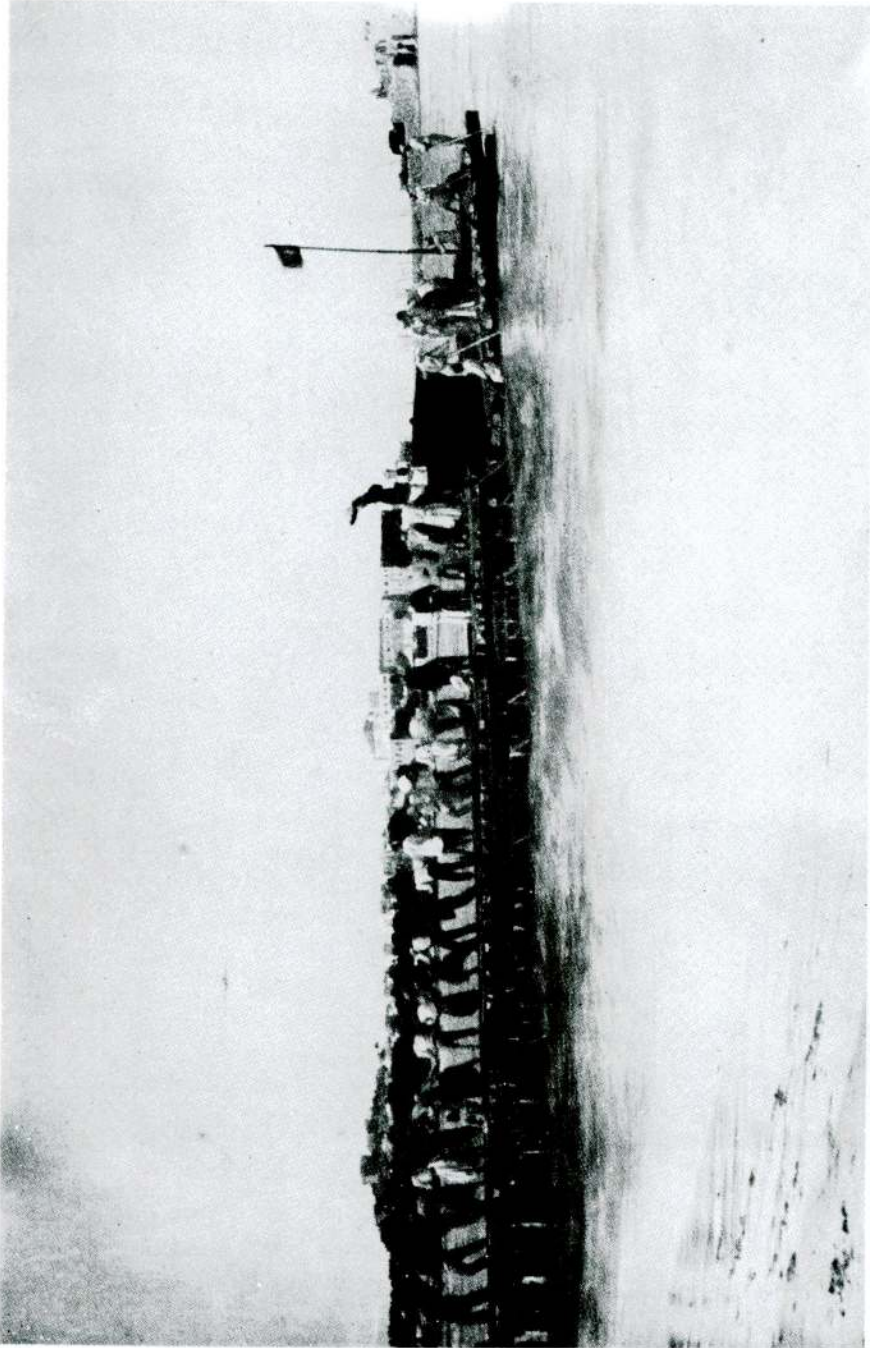
Res. 9 — Hamdi bey Legina kazısında (1892). Yanındakiler : fransız arkeologlarından Chamonard ve Carlier.

Res. 10 — Sayda yeraltı nekropolünden lâhitler, kazılan tünel vasıtasıyla, çıkarılırken (1887).

Res. 11 — “İskender lâhdi” çıkarıldıktan sonra portakal ağaçları altında.

Res. 12 — Láhitler sandıklandıktan sonra, vapura götürülmek üzere, sallara yüklenirken (1887).

تونس وندى وندى وندى
ADMINISTRATION IMPERIALE
DES
POSTES ET TÉLÉGRAPHES

تأمر افحانه سى وصول نومروسى
Bureau de *Beyrouth* N° d'arrivée *784*

Reçu de	في	1300	1887	إلى	عن	صاحبه ارشالي
في	21/6	1300	1887	pour	Paris	Expédié
Le	21/6	1300	1887	عدد كلمات	134	في
مأمور الامضاسى				N°	66828	21/6
L'employé				محللك	20/6/87	1887
				ساعت	6 h	مأمور الامضاسى
				كيفية ويا كوندن دقتهم	du soir	L'employé

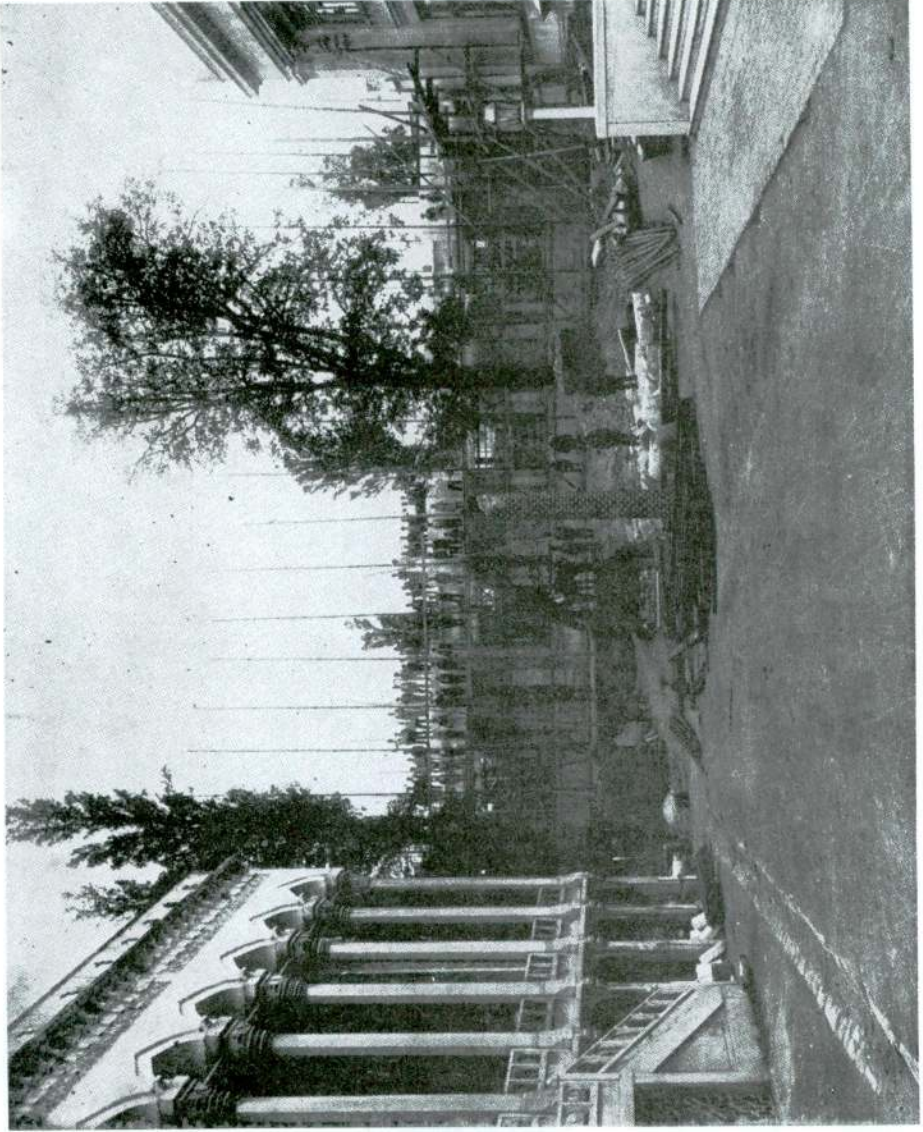
مخازرات تلفرافيدن طولايى دولت هيچ بركونه مسؤليت قبول الميز

L'état n'est soumis à aucune responsabilité à raison du service de la correspondance par la voie télégraphique

Hamdi Bey Beyrouth

*Merci et félicitations. Voici la traduction
votre précieux envoi sera communiqué vendredi
à l'Académie: Moi Tabnit prêtre d'Astarte,
roi des Sidoniens fils d'Ésmounazar prêtre d'Astarte
roi des Sidoniens, je suis couché dans cette
arche, j'adjure tout homme qui découvrira
cette arche n'ouvre pas ma chambre sépulcrale
et ne me trouble pas car il n'y a pas
d'argent, il n'y a pas d'or, il n'y a pas des trésors
ici seul je suis couché dans cette arche,
n'ouvre pas cette chambre sépulcrale car cela est
abominable devant Astarte, si tu ouvre ma chambre
sépulcrale et si tu viens me troubler, puisses-tu
n'avoir pas de postérité dans la vie sous
le soleil ni de lit parmi les morts*

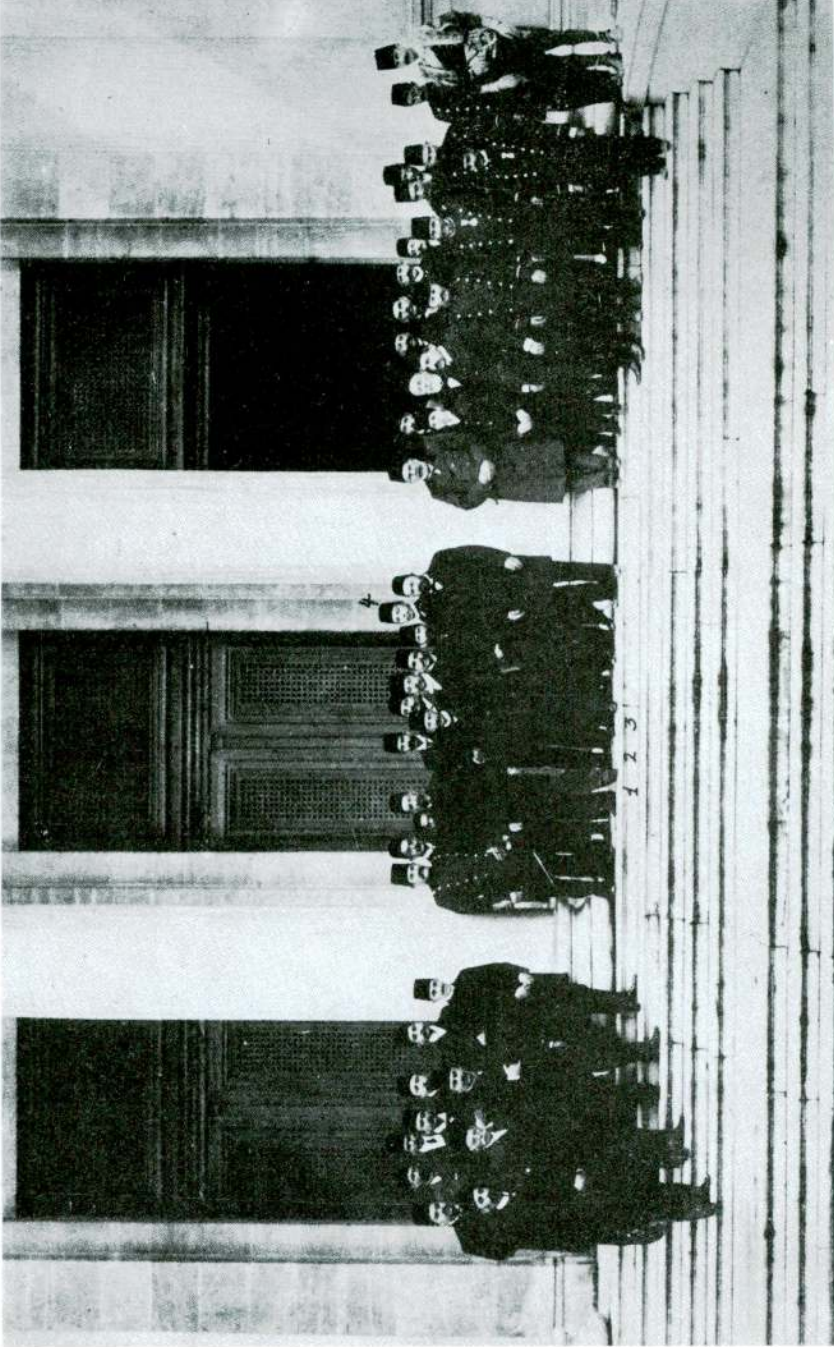
Ernest Renan

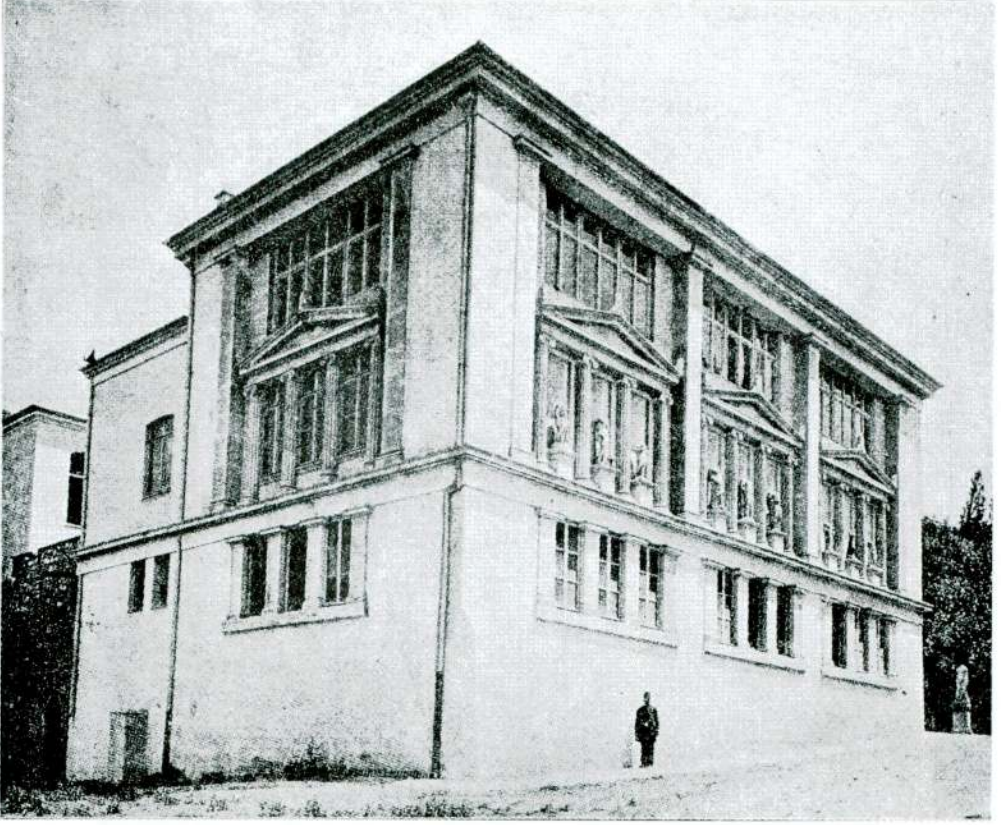
Res. 14 — Lâhithler Müzesine ilâve olunan ikinci kısım inşa halinde.

Res. 15 — Müzenin üçüncü kısım inşaatı bitmek üzere iken. Yeni bina eskisinden açık rengi ile ayrılmaktadır.

Res. 16 — Müzenin üçüncü kısmının açılış töreni (1908). Ortada 1 : Osman Hamdi bey; 2 : müdür muavini Halil Edhem bey; 3 : mimar Valaury; 4 : Hamdi beyin oğlu Edhem bey. Solda "Sanayii Nefise Mektebi" muallimleri.

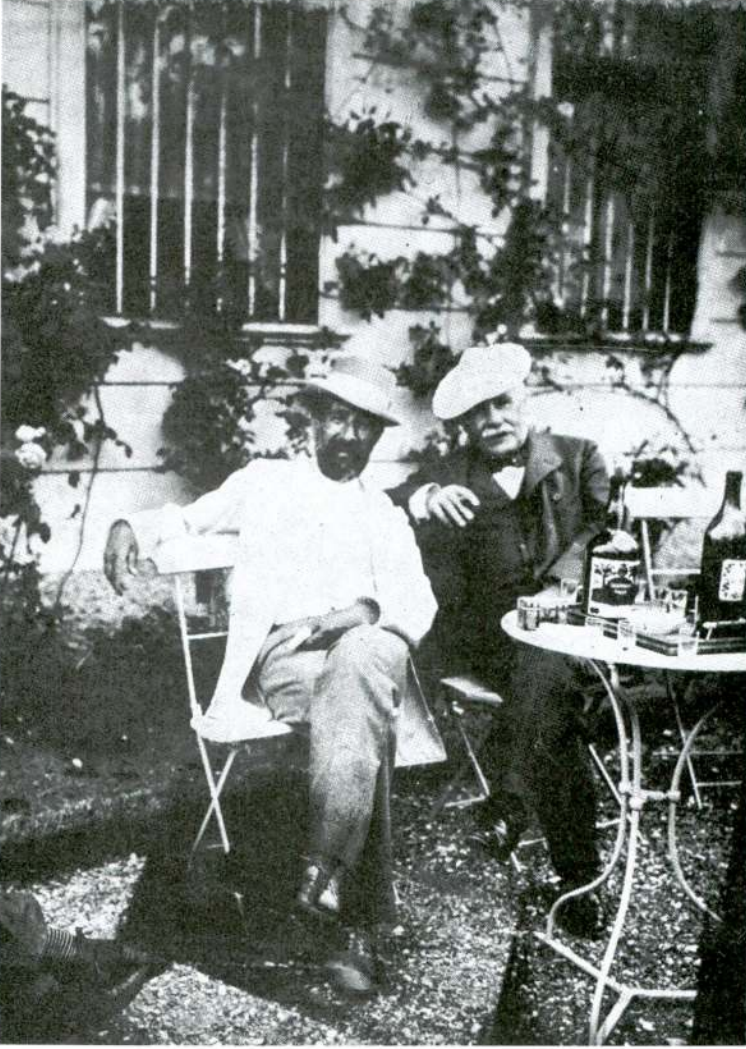

Res. 17 —“Sanayii Nefise Mektebi”nin eski bir fotoğrafı.

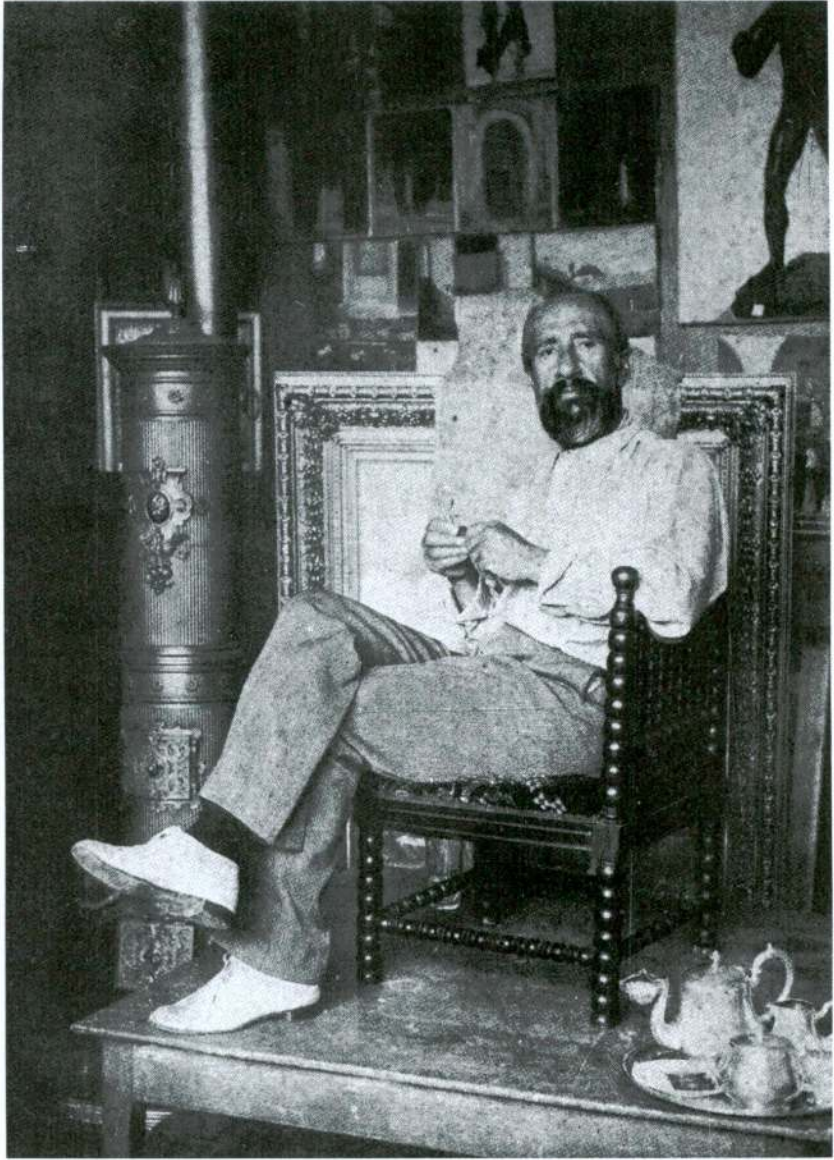
A. M. Mansel

Res. 18 — Hamdi bey Eskihsar civarında resim yapmakla meşgul iken.

Res. 19. — Hamdi bey Eskihişardaki köşkünde yabancı dostlarıyla birlikte.

Res. 20 — O. Hamdi bey İstanbulda Kuruçeşmedeki yalısında
resim atölyesinde.

Res. 21 — O. Hamdi bey bizzat kendisinin Bağdatlı Arap kıyafetinde
birçok portrelerini yapmıştır.

A. M. Mansel

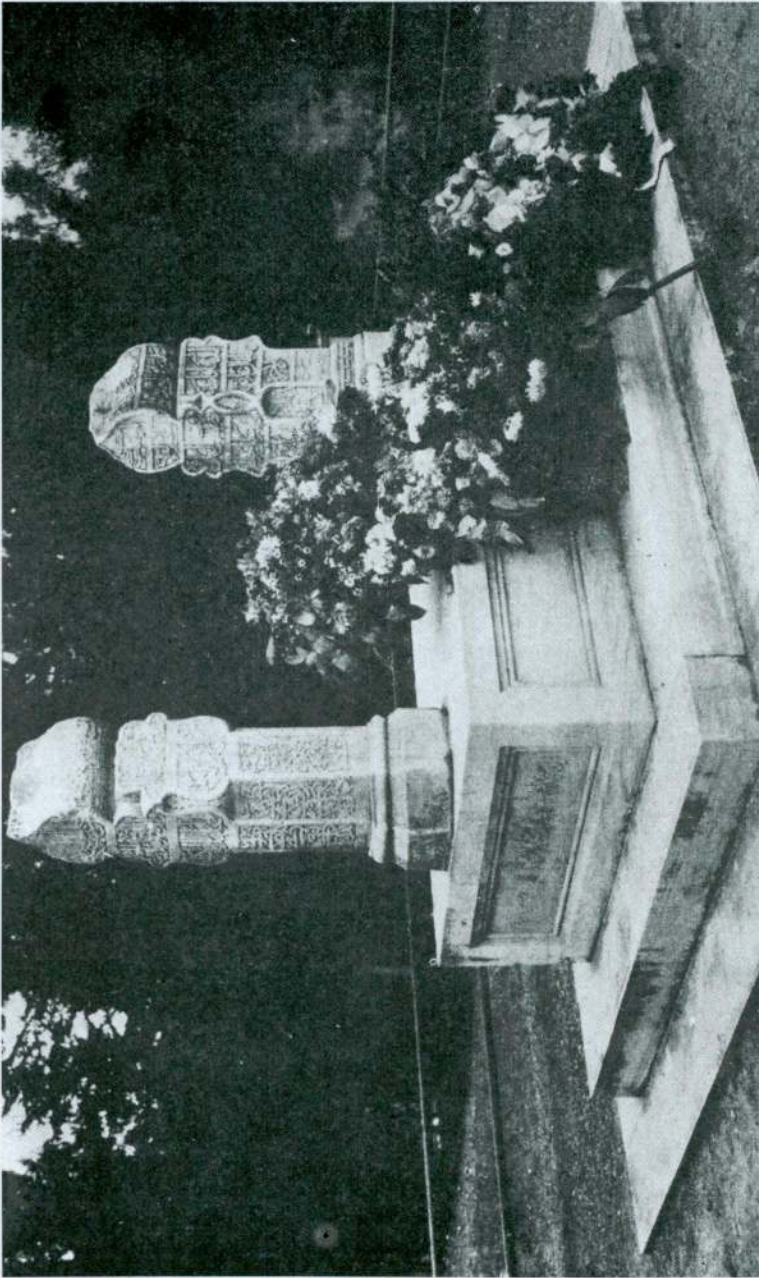
Res. 22 — O. Hamdi bey İngilterede Oxford Üniversitesinde kendisine
“Fahri doktorluk” payesi verildikten sonra (7. 10. 1909).

A. M. Mansel

Res. 23 — Müzeler Umum Müdürü Osman Hamdi bey, son senelerinde.

Bellefen C. XXIV

Res. 24 — Osman Hamdi beyin Eskihisardaki kabri.

adını alan bu binanın açılış töreni 1892 de yapıldı. Fakat yeni müze kısa bir zamanda dolduğundan ona kuzey tarafında ikinci bir bina eklendi (inşa tarihi 1899-1903). 1904-1908 senelerinde ise bu inşaatı müzenin güneyine ilâve olunan üçüncü bir bina takip etti. İşte bu suretle, 20 sene gibi kısa bir müddet zarfında Çinili Köşk'ün karşısında ve bu köşkü adetâ kucaklar gibi, uzunluğu aşağı yukarı 190 metreyi ve iki katının yüz ölçümü 9000 küsur metre kareyi bulan anıtsal bir müze binası vücade getirilmiş oldu⁸. Çinili Köşk ise sadece islâmî eserlere tahsis edildi. Bir zamanlar yazdığımız gibi "dünyada hemen hiç bir müze bu kadar kısa bir müddet içinde bu kadar büyümemiş ve bu kadar büyük bir inkişafa mazhar olmamıştı. Çinili Köşk'teki mütevazı koleksiyonun İstanbul'un en anıtsal binalarından birini işgal eden ikinci derecede Avrupa müzeleri âyarında bir müze haline geliş müzecilik tarihinde mühim bir hâdise olarak anılmalıdır."

Eserlerin bu yeni binalara yerleştirilmesinde, tertip ve tanziminde Hamdi bey, kendisine 1892 den beri muavinlik yapan kardeşi Halil bey⁹, kabiliyetli bir mimar olan oğlu Edhem¹⁰, heykeltraş Osgan ve İhsan, konservatör Makridi¹¹ ve Aziz beyler¹² ve diğer değerli müze uzman ve memurlarından faydalandı. Aynı zamanda A. Joubin ve G. Mendel gibi genç fransız arkeologları da konservatör olarak müzede çalışarak yeni kataloglar neşrettiler. Bunlardan Mendel'in 1912-1914 de Fransa'da basılan 3 ciltlik Yunan, Roma ve Bizans heykeltraşlık eserleri katalogu bu kabil eserlerde ender tesadüf olunan bir mükemmeli-

⁸ İstanbul Müzelerinin geçirdikleri gelişme ve genişleme safhaları için bk.: Arif Müfid Mansel, *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, cilt II, s. 13 v. dd.

⁹ Halil Edhem bey (1861-1938) için Türk Tarih Kurumu tarafından neşrolunan esere bk.: *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, 2 cilt, Ankara 1948. Bunlardan birinci cilt yabancı bilginler tarafından yazılmış yazıları, ikinci cilt ise yerli bilginler tarafından kaleme alınmış doğrudan doğruya Halil Edhem beyin hayatı ve eserleri ile ilgili makaleleri ihtiva eder.

¹⁰ Babasına mimar olarak gerek kazılarda, gerek müze binalarının inşasında büyük yardımcı dokunan Edhem bey (1882-1957), Hamdi beyin vefatından sonra, müzeler müdür muavini olmuş, fakat 1921 de ailevi bazı sebeplerden dolayı mesleğini terkederek uzun müddet Paris'te yaşamış, son senelerini ise İstanbul'da geçirmiştir. Kendisi hakkında yazılan kısa nekrolojiye bk.: N. Fıratlı, *Türk Arkeoloji Dergisi* VIII-I, 1958, s. 45.

¹¹ Makridi bey için (1872-1940) çıkan nekroloji: A. Ogan, *Bellekten* 5, 1941, s. 163 v. dd.

¹² Hamdi ve Halil beylerden sonra uzun müddet müze müdürlüğünde bulunmuş olan Aziz Ogan için bk.: Arif Müfid Mansel, *Bellekten* 22, 1958, s. 117 v. dd.

yette olup bugün dahi değerinden bir şey kaybetmiş değildir. Hamdi bey aynı zamanda Avrupa'da neşrolunan peryodik arkeoloji dergileri ayarında "*Archives Orientales*" adını taşıyacak olan bir dergi çıkarmak istemiş isede Yunan-Türk harbi ve onu takip eden malî buhranlar yüzünden yeter derecede tahsisat bulamıyarak bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Müzelerin her şeyden önce bir araştırma merkezi olduğunu pek iyi bilen Hamdi bey müzenin üst katında bir kütüphane vücade getirdi. Dimosten Baltacı beyin müzeye hibe ettiği kitaplar bu seksiyonun ilk nüvesini teşkil etti ve kütüphane, büyük tahsisata lüzum göstermeksizin, sırf Hamdi beyin gayreti ile, günden güne büyüdü ve zenginleşti. Hamdi bey dostlarına şöyle dermiş: "Bu kitapların birçoğunu şuradan buradan ben dilendim; fakat bilhassa üç dost devlet, Almanya, Fransa ve İngiltere, bize seve seve birçok kitap hediye ettiler."

Müzenin, yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı, başlı başına bir dergisi olmadığından Osman Hamdi bey yeni buluntuları Avrupa akademileri ve ilim kurumlarına muntazaman bildirirdi. Bilhassa ilk feyzini aldığı Fransa ile sıkı temaslarda bulunurdu. Paris'teki "Académie des Inscriptions et Belles Lettres" 1893 de kendisini muhabir üye yapmıştı. Fakat Hamdi beyin vücade getirdiği eser dünyaca takdiri mucip olduğundan hemen her devlet kendisine şeref payeleri, madalya ve nişanlar tevcih etti. Nitekim Hamdi bey üç Alman ve iki İngiliz üniversitesinin "fahri doktor"u idi.

Uzun müddet pek te iyi olmıyan malî durumu müze müdürlüğü yanında çeşitli malî müesseseler ve bankalarda işgal ettiği yerlerden aldığı ücretler sayesinde düzeldi ve kendisi kâh Kuruçeşme'deki yalısında, kâh Gebze civarında Eskihisar'daki malikânesinde müreffeh bir hayat sürmeğe başladı. Nitekim Hamdi bey 1894 den beri "Dünyunu Umumiye"nin Osmanlı dâyinler vekili, başta Tütün Rejisi olmak üzere birtakım kurumlar ve bankalarda meclisi idare reisi yahut üyesi idi. Esas mesleğinin dışında kalan bütün bu müesseselerde de Osman Hamdi beyin, ilk hukuk formasyonunun verdiği olgunluk ve şayanı hayret bir çalışma kabiliyeti sayesinde, büyük bir başarı göstermiş olduğunu salâhiyet sahibi kimseler müteaddid defalar beyan etmişlerdir. Yerli ve yabancı malî çevrelerle yakında teması esas meşgalesine zarar vermek şöyle dursun, bunun tam aksine faydalı olmuştur; çünkü

bu sayede bir çok defalar vücade getirilmekte olan eserlerin gerektirdiği parayı sağlamak imkânı hasıl olmuştur.

Osman Hamdi bey yakın dostları ile sohbet ettiği zamanlar bazan kendisinin “raté” bir insan olduğunu söyler ve buna sebep olarak ta arzu ettiği kadar büyük bir ressam olamadığını ileri sürerdi. Fakat 1906 da müze müdürlüğünün 25 inci yıldönümü geldiği zaman yerli ve yabancı aydın insanlar, üniversiteler ve ilmî kurullar kendi memleketi, fakat aynı zamanda dünya ilmi için bu kadar verimli geçen, fakat yavaş yavaş grubuna yaklaşmakta olan bir karyeri selâmlamak ve tebci etmek için adetâ tehalük göstermişlerdir. Nitekim Türkiye’de devlet ricalı ve dostları kendisine tebriklerini sunmuşlar, İstanbul gazeteleri bu hususta geniş neşriyat yapmışlardır. Bundan başka Alman imparatoru II. Wilhelm kendisine Prusya saraylarında bulunan tablolarından bahseden iki ciltlik büyük bir eser hediye etmiş, her taraftan kendisine tebrik telgrafları yağmış, Avrupa ve Amerika basınında bu büyük adam için sitayişkâr bir hayli yazı yazılmış¹², kendisine yeni birtakım payeler ve nişanlar tevcih olunmuştur.

Vücade getirdiği eserin bu derece takdir edildiğini hayatında görmek bahtiyarlığına erişmiş olan Osman Hamdi bey bundan hiç gururlanmamış, bütün bunları büyük bir tevazu ile karşılamıştır. Hamdi beyin hiçbir zaman bugünkü anlamda “popüler” bir insan olmadığı söylenebilir. Şöhreti aydın insanlar ve ilim çevrelerine münhasır kalmıştır ki bu da, bir Alman yazarının söylediği gibi “bu şöhrete hususî, sakın ve güzel bir revnak” bahşetmiştir.

Hususî hayatında Osman Hamdi bey gayet müşfik bir aile reisi idi. Son derece zeki, kocasının işlerinin önemini kavramış bir karısı, lisan bilgileri, terbiye ve zarafetleri ile temayüz eden kızları ve parlak bir istikbal vâdeden bir oğlu olduğunu hatırlıyacak olursak Hamdi beyin bahtiyar bir insan olduğunu ifade edebiliriz. Kendisi Kuruçeşme’deki muhteşem yalısında, resmî işler ve resim atölyesi çalışmaları dışında kalan zamanlarında dostları ile buluşur ve onları herhangi bir sunîlikten âri tatlı ve son derece canlı ve nükteli sohbetleri ile mest ederdi. Yakın dostlarından Alman yazarı R. Lindau Kuruçeşme’deki yalıyı şöyle târif eder: “Dostum aşağı Boğazda . . . geniş ve bakımlı bir evde oturmakta ve orada dostlarına son derece cana yakın ve külfetsiz bir misafirperverlik göstermektedir. Bu ev üç metre kadar genişlikte bir rıhtım ile Boğazdan ayrılmıştır, öyle ki kayıkla doğrudan doğruya giriş kapısının önüne yanaşmak mümkündür. Evin gerisinde,

kokular saçan nebatlar, güzel çiçekler ve bakımlı ağaçlarla dolu büyük bir bahçe sokağa kadar uzanmaktadır. Deniz üzerindeki oturma odalarından insanın gözü içinden oynatarak yunus balıklarının çıktığı ve su kuşlarının büyük ve hareketli sürüler halinde üzerinden geçtiği Boğazın mavi sularına dalmaktadır. Evin karşısında Anadolu kıyısının hafif tepeler şeklinde yükselen kısmı görülmektedir. Kendinden bahsettiğim bu ev sakin ve sevimli bir ev olup gürültüsüz mes'ud olmak isteyenlerin ikametgâhıdır. Bu evin sakin odalarından birinde dostumla buluşur ve onun anlattığı hikâyelere seve seve kulak veririm."¹³

Siyasî hayatında Osman Hamdi bey Midhat paşa ekolünden yetişmiş olduğundan müstebid idarelerin aleyhtarı ve hürriyet âşığı idi. Bazan yakın dostlarına istibdad hakkında en ağır ithamlarda bulunmaktan çekinmezdi. Bununla beraber Abdülhamid gibi vesveseli bir hükümdarın takibatına uğramamış olması calibi dikkattir; padişah yalnız bir defa 1889 da onun Avrupa'ya gitmesine izin vermemiştir. Kendisini çekemeyenler ve hattâ kendisine düşman olanların devamlı entrikaları ve sonu gelmeyen malî buhranlara rağmen Müze, Kütüphane ve "Sanayii Nefise Mektebi" için mühim paralar bulmuş olması ancak Hamdi beyin dürüst ve metin bir karaktere, büyük bir sabır ve irade kuvvetine ve şayanı dikkat bir ikna kabiliyetine sahip olması ile izah olunabilir. Avrupa'da edindiği şöhretin kendisi için ayrı bir kuvvet teşkil ettiğini, kendisini sevmeyenlerin dahi Avrupa umumî efkârından çekindiklerinden, onun desteklemek lüzumunu hissettiklerini de söyleyebiliriz. İşte bu suretle istibdad idaresi altında dahi Hamdi bey, bu idarenin hiçbir zaman suç ortağı olmaksızın, işlerini yürütmek imkânlarını bulmuş ve yukarıda bir taslağını yapmağa çalıştığımız büyük eseri ortaya koymuştur. Sohbetleri esnasında dostlarına Abdülhamidin bir kerre dahi müzelere ayak basmamış olduğundan ve eğer enerjik müdahaleleri olmasaydı müzedeki bazı şaheserlerin, meselâ "İskender" lâhdinin yabancı bir hükümdara çoktan hediye edilmiş olacağından bahsedermiş.

Hamdi beyin 1908 de kurulan Meşrutiyet idaresini ne kadar büyük bir sevinçle karşıladığını dostlarına yazmış olduğu mektuplardan istidlâl etmek mümkündür. O zamanlar kendisine Maarif Nazırlığı teklif edilmiş, fakat Hamdi bey bu teklifi reddederek kendisini müzelere hasretmeği daha uygun bulmuştur.

¹³ R. Lindau, *Erzählungen eines Effendi*, s. 1-2.

1909 senesinde Avrupa'ya yaptığı son seyahatte her tarafta lâyük olduğu itibarı görmüştü. Birçok yerlerde kendisine büyük törenler tertiplenmiş, yeni yeni payeler tevcih olunmuş, bu arada Oxford Üniversitesinin fahrî doktoru da olmuştu. Fakat dostları kendisinin, bariz bir hastalığı olmaksızın, bir hayli yıpranmış ve ihtiyarlanmış olduğunu sezmekte gecikmemişlerdi. Nitekim bir müddet sonra 24 Şubat 1910 da, kısa bir hastalığı müteakip, Kuruçeşme'deki yalısında vefat etmiş, bütün vükelânın, devlet ricalinin, yerli ve yabancı dostlarının iştirak ettiği muazzam bir cenaze töreninden sonra, vasiyeti mucibince, pek sevdiği Eskihisar'daki malikânesinin içinde, köşkünün arkasındaki bir tepeye defnedilmiştir¹⁴. Bugün çam ve servi ağaçları ile çevrili mezarının baş ve ayak ucunda, o zamanlar heyeti vükelânın kararıyla dikilmiş isimsiz iki Selçuk mezartaşı yükselmektedir.

Bu satırlarla, eski bir müzeci olarak, Osman Hamdi beyin hayatı ve vücade getirdiği eser hakkında belki zamanla unutulmuş bazı noktaları onun vefatının ellinci yıldönümü vesilesiyle, hatırlatmak istedim¹⁵. Eğer zamanımızda ilmî ve idarî sahalarda çalışan arkeoloji müntesipleri, arkeoloji ilmini tedris etmek ne yapmakla mükellef bizler ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri çapında muazzam bir ilim müessesesini daima iyiye ve mükemmele götürmek gibi ağır bir vazifeyi üzerlerine almış olanlar bundan kendilerine bir hisse çıkarırlarsa kendimizi bahtiyar addederiz.

¹⁴ Biraderi Halil Edhem bey "*Elvahu Nakşiye Koleksiyonu*" adlı eserinde (s. 28 not 28) Hamdi beyin kabri için şunları yazmaktadır: "Hamdi beyin kabri Gebze'ye tâbi ve sahili bahirde kâin Eskihisar karyesinde kendi köşkünün arkasında hali hayatında intihap ettiği ıssız tepe üzerinde ve bir çam ormanı içindedir. Gebze kasabası ile buradaki mimar Sinan binası olan Çoban Mustafa paşa camiinde ve civar köylerinde ve karşı yakadaki Hersek köyünde yaptığı birçok nakışlarından dolayı bu mevkie büyük bir muhabbetle merbut olmağla buraya defn olunmasını vasiyet etmiştir".

¹⁵ Osman Hamdi hakkında yazılmış biyografyalar ve ölümü vesilesiyle neşr olunmuş nekrolojileri 1910-1911 senelerinde çıkmış olan çeşitli yabancı arkeoloji yahut arkeoloji ile ilgili dergilerde bulmak mümkündür. Bunların en güzellerinden biri Hamdi beyin yakın dostu S. Reinach tarafından yazılmış, olup "*Revue Archéologique*, 1910, I, s. 407 v. dd." neşredilmiştir. Hamdi beyin yine eski dostlarından R. Lindau tarafından "*Süd und Ost*, Nr. 312, s. 1 v. dd." adlı dergide çıkan yazıda da enteresan bir hayli malûmat vardır. Türkçe olarak hal tercümesi "Serveti Fünun'un Nisan 1326 ve "Nevsali Osmanî'nin 1328 senesi nüshalarında münderiçtir. Vefatının 25. yıldönümü dolayısıyla A. Ogan'ın şu yazıları çıkmıştır: *Yeni Türk, Eminönü Halkevi Dergisi* 32, 1935, s. 2040 v. dd.; *İstanbul Müzeleri Yıllığı* 2, 1937, s. 44 v. dd. En son olarak: İ. H. Uzunçarşılı, *Halil Edhem Hâtıra Kitabı II*, s. 70 v. dd.

